

Petrov Boglárka

A popperi módszertan megjelenése a politikában

Karl R. Popper tudományfilozófiájának alapjai részben egészen David Hume indukciós kritikájáig nyúlnak vissza. Ebből nő ki tudományos módszertana és társadalomkritikája, amelyben nagy része van a Hayek-féle szocializmus-kritikának is. Ahhoz, hogy a popperi módszertant a lehető legteljesebben megérthessük, először ezeket kell áttekinteni.

David Hume *Értekezés az emberi természetről* című művében fejtette ki, mit gondol az emberi tapasztalatról és az ok-okozati következtetésről. Hume (2006) szerint az ok-okozati következtetések logikusak, mivel sokszorosan megismétlődött eseményeken, tapasztalatokon alapulnak, de ez nem jogosít fel arra, hogy ismeretlen, meg nem tapasztalt dolgokra is kiterjesszük ezen okfejtéseinket. Az ő példájával élve, az, hogy a tűz és a meleg fogalmi általában együtt lépnek fel, csak azt bizonyítja, hogy adott körülmények között a tűz meleg, de nincs okunk feltételezni, hogy a körülmények megváltozása esetén ugyanez a reláció fennállna. Ezen állítását megerősítendő, elméletét az érzelmekre és azok viselkedésére is kiterjesztette, amely így szerinte igazolja azok bonyolultságát és kiszámíthatatlanságát, míg ebből következően az ok-okozati feltételezés olyan érzelmekhez vezethet, mint például az előítélet. (Hume 2006: 399-402)

Popper valami egészen hasonlóra jutott, de ellentétben Hume-mal, következtetéseit saját környezetére, nem pedig az elvont érzelmekre terjesztette ki, majd továbblépett a filozófián azzal, hogy bár egy elméleti módszertannal rukkolt elő, azt mégis sikeresen tudta hasznosítani saját munkáiban.

A popperi módszertan alapja a tudományos bizonytalanság, az a meggyőződés, amely szerint sosem lehetünk biztosak az igazunkban. Popper korának tudományfelfogása ezzel élesen szemben állt, a juszifikációs tudományfilozófia egyértelműen a bizonyíték, a demonstráció és a tapasztalat körül forgott, ez határozott meg minden tudományos elméletet.

Ahogy azt korábban Hume is kimutatta a filozófiában, a demonstráció aligha igazol többet annál, mint a fogalmak pillanatnyi, együttes megjelenését. Popper ezen a vonalon továbbhaladva kritizálta korának tudományfilozófiáját.

A popperi tudományfelfogás

Popper (1997) legfőbb ellenvetése az volt, hogy a tudomány ún. indukciós módszertana, amely az egyéni tapasztalatokból következtet egyetemes igazságokra, logikailag következtelen és téves állításokhoz vezet. Popper szerint ugyanis az induktivisták, akik az egyetemes állítások igazában hisznek, ugyanúgy tévednek, mint azok, akik az induktív elméletek *valószínűségét* tartják mérvadónak, mivel ez további, korrigált indukciós elméletek gyártását feltételezné, amely pedig teljes mértékben felesleges, ezáltal téves kezdeményezés.

Az indukciós felfogás alapvető problémája, hogy minden elmélet igazát az empirikus vizsgálatok és demonstrációk függvényében tartja számon, nem törődve azzal, hogy a demonstráció pillanatnyi ereje egyrészt függ az emberi érzékelés és az alkalmazott technológia végességétől, másrészt attól az egyszerű tényről, hogy az elmélet hamarabb létezett, mint annak igazolása, és már csak ezért sem vonhatnak le univerzális következtetéseket.

Popper szerint további gondot jelent, hogy sokszor maguk az induktivisták sem tudnak dűlőre jutni abban a kérdésben, hogy konkrétan mit is kellene kísérletileg igazolniuk egy elméletnél. Popper elképzelése szerint teljesen felesleges és logikailag igazolhatatlan is az elméletalkotás folyamata, az ő véleménye szerint ez a megismerés-pszichológia feladata, a megismerés-logikára pedig az elmélethez felhasznált módszerek vizsgálata hárul. (Popper 1997: 36-37)

Ahhoz, hogy mégis el tudjuk dönteni egy elmélet igazát vagy valótlanágát, Popper a sokkal összetettebb dedukciós módszertant javasolja az indukciós-empirikus módszertan helyett. Egy elmélet deduktív vizsgálatának folyamata négyféle vizsgálati szempontból tevődik össze:

- a következmények logikai összehasonlításából
- az elmélet logikai vizsgálatából
- az elmélet összevetéséből más elméletekkel
- és az elméletből levonható következmények empirikus vizsgálatából. (Popper 1997: 38)

Az elmélet fent említett vizsgálata során kétféle lehetőség merül fel: az elmélet vagy megcáfolódik, azaz falszifikálódik, vagy igazolódik, de nem verifikálódik. Popper munkásságában ez az ellentétpár a legkiemelkedőbb, mely áthatja egész gondolkodásmódját és módszertani elméleteit.

A falszifikáció kérdése sem olyan egyszerű a popperi definíciók szerint, mint elsőre hihetnénk¹, de jelen esetben tekintsük falszifikált elméletnek azt, amely, bármely fogalom vagy megközelítés szerint dolgozzunk is vele, valahogy megcáfolódik.

A verifikáció problémája ennél sokkal mélyebb, amely még inkább feltárja az induktivista módszertan problémáit. Az, hogy egy elmélet kiállta a kísérleti és logikai elemzéseket, csak addig tekinthető igaznak, amíg egy másik elmélet meg nem cáfolja, vagy a tudomány rendelkezésére álló eszközök túl nem haladják a kérdéses felvetést. Egy elmélet korroborálódása csak annyit jelent, hogy közhelyesen szólva, a tudomány jelenlegi állása szerint erre és erre vagyunk képesek, erre tudunk következtetni és jelenleg ezt az elméletet vagy felfedezést tartjuk a leghasználhatóbbnak az adott problémára. (Popper 1997: 39)

A verifikáció ezzel ellentétben azt sugallja, hogy ráleltünk egy elmélet vagy probléma megoldására, teljes mértékben feltártuk és megértettük a problémát, és birtokába jutottunk a teljes igazságnak az adott problémát illetően. Ahogy arra fentebb utaltunk, Popper véleménye szerint ez logikai képtelenség, univerzális igazságokat akkor sem fogalmazhatunk meg, ha az adott elméletet számtalanszor alátámasztottuk empirikus igazolásokkal.

A verifikációs módszertan veszélye pontosan ebben a sorozatosan ismétlődő empirikus alátámasztásban rejlik. Az ugyanis, hogy csakis az elmélet igazolására törekszünk, elveszi a lehetőségét annak, hogy meglássuk a cáfolat jelentőségét.

Felhozható lenne ugyan, hogy korábban is léteztek kritikák, amelyek a friss elméleteket kívánták cáfolni, de a pozitivista – indukciós felfogáshoz hozzátartozik az empirikus bizonyítékok elfogadása is, amely valóban elzárja a kritika lehetőségét. Popper szerint ez a felfogás felelős azért, amiért egyes elméleteket a tudomány megingathatatlanak tart, és ezen álláspontjához dogmatikusan ragaszkodik. További veszélyt rejt magában az is, hogy mivel ezen elméleteket szinte kritika nélkül elfogadták, az igazolást követő elméletek tudományos alapként hivatkozhatnak az állításra, amely további téves következtetéseket szül, végül pedig kialakul a tudományos elméletek egy olyan, dogmatikus rendszere, amelytől igen nehéz elszakadni. (Popper 1997)

A falszifikációs módszertan pont ezt a dogmatikusságot kívánja elkerülni azzal, hogy kizár a tudományosság fogalmából minden olyan elméletet vagy módszert, amely egyetemes igazságokat fogalmaz meg, esetleg arra engedne következtetni, hogy bár az elmélet egyes részei cáfolhatók, alapjaiban megingathatatlan, a magja cáfolhatatlan igazság (Popper 1997: 48-52). Popper módszertana nem univerzális igazságokat keres, hanem az ember saját környezetének minél alaposabb megismerését szorgalmazza. Emiatt tartja többre a minél

¹ Popper különös figyelmet fordít a pozitivista-induktivista demarkációs kritériumok problémájára, amely logikátlan módon választja el a metafizikai és a tudományos elméleteket. Popper szerint ezen határ meghúzása pusztán konszenzus kérdése.

alaposabb, de cáfolható elméleteket a túlságosan kitágított, univerzális fogalmaknál, elméleteknél (Forrai é. n.)

Popper tudományfilozófiájának kulcsfogalmai, a verifikáció-falszifikáció, a dogmatikussá vált általánosítások és a cáfolatra váró korroborációk ellentéte mind történelem-, mind politikafilozófiájában megjelennek.

A popperi történelemfelfogás

Popper történelemfilozófiájára nagy hatással volt Friedrich A. Hayek (1991) totalitarizmus-kritikája, melynek lényege, hogy azok az eszmék, amelyeket a nyugati civilizáció alapvető jellemzőiként tartunk számon, mint a szabadság, individualizmus, tolerancia, a gazdaság szabadságának kialakulásához köthető, amely szabadság elvesztésével (irányított gazdaság) elvész az ideológiák, az önálló vélemény szabadsága is.

Habár Popper (1989) nem vitatta a szabad piacgazdaság jelentőségét, nem ezt tekintette az autoriter rendszerek alapjának, hanem a verifikáció-falszifikáció ellentétét vetítette ki az eltérő történelemfelfogásokra, amelyből hasonlóan erednek a társadalmi problémák is.

Ebben a történelemszemléleti vitában nem egyszerű módszertani vitáról van szó, hanem arról is, hogy van-e és ha van, mi a társadalomtudomány feladata. Az általa historicistának nevezett történelemszemléleti kategória képviselőinek egy része úgy véli, a természettudományok módszerei gond nélkül átemelhetők a társadalomtudományokba. Ezen irányzat képviselői erősen hisznek a holizmus, a történelmi dinamikusság és az előrejelzés lehetségeségének igazában.

A holizmus alapja az egész felsőbbrendűsége a részek felett, az a felfogás amely a társadalmat a lényegében lévő fogalmi sajátosságok miatt sorolja az azt alkotó egyének felé, ebből kiindulva pedig következik, hogy saját történelemmel rendelkezik, függetlenül attól, milyen típusú és milyen személyes történelemmel rendelkező egyének alkotják, sőt, sokszor az elmélet odáig is elmegy, hogy kijelentse, a társadalom függvényében alakulnak az egyének személyes vonásai, nem pedig fordítva². (Popper 1989)

A társadalmi dinamika az utóbbi állítással van összefüggésben, és, hasonlóan a holizmushoz, sokat merít a természettudományok vívmányaiból, így arra törekszik, hogy a társadalomtudományok is hasonló eredményeket érve el, képes legyen univerzálizálni, általánosítások létrehozására és hosszú távú előrejelzések megtételére. (Popper 1989: 61)

A társadalomtudományi előrejelzésekhez ezek alapján először is fel kellene mérnünk az ún. társadalmi törvényeket, amelyek ugyan csak egy adott korszakban jellemzőek, egyfajta fejlődéstörvényeknek mindenképp létezniük kell, amelyek összekötik az egyes korszakokat. (Popper 1989: 62)

Mivel a historicizmus szorosan kötődik a holizmushoz, ezen törvények csakis a megváltoztathatatlan történelemnek lehetnek alárendelve. Ez a holizmus az, amely meggyőzi a historicista gondolkodókat arról, hogy a történelem a maga törvényei szerint halad, azt az ember nem változtathatja meg, csak beletörődhet és sodródhat az árral, ellenállás esetén pedig a rendszer szabályozza önmagát. A holizmus az, amely elhiti a historicistákkal, hogy az egyes történelmi korszakok egyenesen következnek egymásból, hogy minden korszaknak megvoltak az előzményei az öt megelőző korszakban.

Ebből következik, hogy a társadalomtudományok csak szemlélői, nem pedig alakítói lehetnek a történelemnek, azt viszont megtehetik, hogy, miután sikerült feltérképezni a fejlődéstörvényeket, felgyorsíthatják az „elkerülhetetlen” bekövetkeztét. Ebből a szemléletből eredezteti Popper azokat a politikai kezdeményezéseket, amelyekből később a 20. század két legnagyobb elnyomó rendszere, a fasiszmus és a kommunizmus keletkezett.

² Popper részletesen kitér azokra az indokokra, amiért a holista felfogás tarthatatlan.

Ezen verifikáló felfogással szemben Popper nem beszél sokat a falszifikáló felfogásról, inkább csak az előbbi ellentétéként jeleníti meg, ahol a falszifikáló történész tisztában van azzal, hogy a történelem nem önmagát alakítja, hanem csakis az egyéni cselekvésektől függ. Nem választja el a közösséget az egyéntől, nem ismeri el a trendeket törvényként, mivel a történelmi események mindig csak egyszeriek. Körülményeik lehetnek hasonlóak, de sohasem azonosak, ezért nem is tehetők hosszú távú előrejelzések a jövőre nézve. (Popper 1989: 33-37, 65)

Az ilyen előrejelzések már csak azért is lehetetlenek, mert az ember kiszámíthatatlan, ezzel pedig a társadalom is azzá válik. Egyrészt sosem biztos, hogy egy adott eseményre az egyén következő bekövetkeztekor ugyanúgy fog reagálni, másrészt nem tudhatjuk azt sem, az esetleges előrejelzés hogyan fog hatni az egyénre. Popper ezt nevezte Oidipusz-effektusnak, ebből ered az öncáfoló és önbeteljesítő jóslat fogalma (Popper 1989: 38).

A popperi társadalom-felfogás

Nem nehéz tehát kikövetkeztetni, hogy a társadalmi univerzálisokat feltételező történelemszemléletből fejlődhetett ki az a verifikáló politikai rendszer, amely az autoriter rendszerek sajátja, míg a falszifikáló rendszerből a demokratikus berendezkedések.

Popper elmélete az, hogy a verifikáló rendszer alapja, akárcsak a hasonló történelemszemléletnél, a holizmus, amely egy csapásra, radikálisan akarja megváltoztatni a társadalmat, miközben egyetlen terv alapján kívánja befolyásolni az adott közösség felépítését.

A legnagyobb baj ezzel az eljárással, legalábbis Popper szerint, a folyamatok ellenőrizhetetlensége. Akármilyen jó szándék is vezérli a tervezőket, a társadalmat az egyéni irracionális miatt lehetetlen megtervezni. Ahhoz, hogy ezt megpróbálják minél jobban kiküszöbölni, különböző ellenőrző szerveket kell létrehozni, amelyek hatásköre az egész társadalomra kiterjed. Ez azonban különböző alternatív, például kommunikációs és kereskedelmi csatornákat hoz létre a közösségben, amelyre újabb ellenőrző szervet kell létrehozni, ugyanakkor az ellenőrző szervekre is ellenőrző szervek épülnek. A társadalmi bizonytalanság az egekbe szökik, a hatalom minden szegmense a központhoz kerül, és lassan elhal az a közösségi kommunikáció, amely megakadályozhatná a kiépülő autoriter rendszer megalakulását. Kialakul az a zárt társadalom, amely nem tűr el semmilyen egyéni cselekvést, hiszen ahogy az fentebb is látható, a közösség felsőbbrendű az egyénnél. (Popper 1989: 81-87)

Az a verifikáló propaganda, amely nem hogy nem tűri el a kritikát, de még csak felismerni sem képes saját kudarcát vagy utópikus céljától való eltérését, a rendszer további nagy hibája. Mivel egyszerre, radikálisan akarja megváltoztatni környezetét, a későbbi kisiklás pillanatában nem fogja tudni, hol rontotta el, és akármilyen eszközöket használ is, mindig azon lesz, hogy az eredeti tervet igazolja, és bár a gyakorlatban minden el fog térni ettől, erről egyszerűen nem lesz hajlandó tudomást venni. Ez minden utópikus célok alapján kialakított rendszerre jellemző, és valószínűleg a fasiszta rendszereknél is megfigyelhető lett volna, ha tovább fennmaradnak.

Popper, akárcsak történelemszemléleti felvetéseinél, társadalmi vonatkozásban sem ír sokat az autoriter rendszerek ellentétéről, az ún. nyitott társadalomról, itt is egyfajta ellenképről beszélhetünk, bár tény, hogy ezen dimenzióban már sokkal nagyobb hangsúlyt kap, mint például a falszifikáló történelemfelfogás esetében.

Popper felfogásában a nyitott társadalom az a közösség, ahol a politikai változásokat, reformokat kis lépésekben hajtják végre, az esetlegesen felmerülő problémákhoz rugalmasan tudnak hozzáállni, és ahol az egyén, bár keretek között, de érvényt tud szerezni saját érdekeinek. Ezt később kiegészíti azzal, hogy a nyitott társadalomban az egyén törekedhet mások pozíciójának megszerzésére legális keretek közt, erre azonban a zárt társadalmakban

esély sincs. A nyitott társadalom tehát egyfajta konszenzus, amelyet a közös gazdaság és további együttműködések kötnek össze, de ez bármikor fel is bomolhat³. (Popper 2001: 171, 173)

Következtetések

A fentieket vizsgálva könnyedén következtethetnénk arra, hogy a legnagyobb autoriter rendszerek megszűnésével Popper mondanivalója is elavult. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a juszifikációs tudományfelfogás, a holizmus, az utópista elképzelések mind-mind jelen vannak a jelenlegi társadalmakban is. Nem állítom, hogy ezek mindegyike szükségképpen diktatúrához vezetne, de mindenképp érdemes odafigyelni ezekre.

A verifikáció-falszifikáció ellentéte leginkább a parlamenti kormány-ellenzék szerepének megosztásban jelenik meg (vagy legalábbis kellene megjelennie). Értelemszerűen a kormány alkalmazza leginkább a verifikációs módszereket, és talán nem is hibáztatható azért, ha mindenképp alá akarja támasztani saját intézkedéseinek pozitív mivoltát; az ellenzéknek így, hogy elkerülje a kormány demagógiáját, egyfajta falszifikációs szerepet kell betöltenie, amely a kormány döntéseit minél aprólékosabb vizsgálatnak veti alá, így, ha nem is objektíven, de részben építő kritikával láthatja el a kormányt.

A holista szemléletre már annál több példa akad. Poppert lehet kritizálni azért, mert a historicista történészek olyan kategóriáját alkotta meg, amely a gyakorlatban nem létezik, arra azonban nemigen figyelnek fel, hogy bár ilyen történészek nem, történelemtanárok és történelemkönyvek annál többször bukkannak fel⁴. Ez nagy valószínűséggel annak tudható be, hogy nem egyszerű nagyjából 3000 év történelmét kell négy év alatt heti két órába belesűríteni, de fölöttébb aggasztó, hogy az annyit kritizált marxista történelemoktatás nyomai még most is élénken élnek⁵.

Ezzel nem lenne különösebb gond, mivel konkrétan nem tanít arra, hogy a jövő is ilyen lineáris vonal mentén történne, ugyanakkor, ahogy Popper arra rámutatott, ez a lineáris történelemszemlélet könnyen kialakíthatja az ehhez vezető dogmatikust beletörődést az események folyásába. Általában az oktatást teljesen külön kezeljük a politikai élettől, de véleményem szerint az iskola egyik és talán legfontosabb feladata az aktív politikai életre való felkészítés, egyfajta előszoba a későbbi politikai részvételhez, ilyen értelemben pedig igenis fontos, hogy az oktatás ne induktivista-holista alapokat és gondolkodásmódot adjon át a tanulóknak.

Egy másik észrevehető aspektusa a holizmus létezésének a választói magatartás-vizsgálatok azon része, amely az ún. mérlegelő Robinson racionális, előre kikövetkeztethető sémája alapján próbálja megjósolni a politikai eseményeket, de ide sorolom azokat a felméréseket is, amelyek a pszichologizmuson alapulva szintén kiszámíthatónak látják a választót, akit saját környezete, neveltetése befolyásol. (A holizmus legnagyobb hibája számomra itt jelenik meg – képtelen felismerni az emberi motivációk irracionálisát, e nélkül pedig minden előrejelzés hamvába holt kezdeményezés.)

Emellett a holizmus kategóriájába sorolható az, hogy a politikusok népről és nem saját választóikról beszélnek, az, hogy az esetleges választási kudarc a nagybetűs társadalom és

³ Popper ezt már az egyfajta „absztrakt társadalom” jellemzőiből vezette le, így a nyitott társadalom alatt nem ért többet, mint a legalapvetőbb kötöttségek meglétét, míg az absztrakt társadalom ezeket is mellőzi és a társadalom csak virtuális szinten létezik.

⁴ Ezen könyvek szerkesztői valószínűleg nem ilyen céllal írták meg ezeket a tankönyveket, de tény, hogy sok téma ma sem tér el nagyon az 1989 előtti felfogástól.

⁵ Jó példa erre az ókori Hellász történetének bemutatása: a mükénéi központok megszűnése után az új földbirtokosok poliszokba tömörültek, tehetősebb rétegükből lett az arisztokrácia, majd gyarmatosításba fogtak, ezt követték Drakón és Szolón, majd Kleiszthenész reformjai stb., mintha mind egymásból következtek volna, de a sokszor évszázados ugrásokat és az egyes városállamok közti tagoltságot és eltéréseket alig említi, nem beszélve sok polisz földrajzi elzártságáról.

nem az egyének többségének fásultságából ered, esetleg a korszellemből adódik, és a sor a végtelenségig lehetne folytatható.

A holizmus megjelenése napjainkban talán nem eget rengető horderejű, de mindenképp érdemes odafigyelni rá, akkor is, ha nem torkollik autoriter törekvésekbe; főleg azért, mert akár konszenzuson alapul egy társadalom, akár nem, az ilyen felfogás kitágíthatja azt a szakadékot, amely az elit és a civilek között húzódik – gondolok itt a kulturális dimenzióra, ahol az elit szinte felsőbbrendűnek tartja magát a civil lakosságnál, talán ez az öntudat lehet az, amely arra sarkallja az elemzőket, hogy irányíthatónak és kiszámíthatónak véljék a szerintük tanulatlan rétegeket.⁶

Felhasznált irodalom

- Forrai Gábor (é. n.): *Karl Popper*. www.c3.hu/scripta/scripta0./replika/1718/forrai.htm
Hayek, Friedrich A. (1991): *Út a szolgasághoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp.
Hume, David (2006): *Értekezés az emberi természetről*. Akadémia Kiadó Bp.
Popper, Karl R. (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Akadémia Kiadó Bp.
Popper, Karl R. (1997): *A tudományos kutatás logikája*, Európa Könyvkiadó Bp.
Popper, Karl R. (2001): *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi Kiadó Bp.

⁶ Számos mai jelenség mutatja a Hayek és Popper által felvázolt irányított gazdaság vonásait, amely, mint azt fentebb említettük, Hayek szerint egyenesen vezet az ideológiák központosításához és az egyéni cselekvések megszűnéséhez.